

Геннадій Корольов

Ідея автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби Центральної Ради

У статті розглядається сприйняття ідеї автономізму в середовищі українських революціонерів, що базувалися на могутньому впливі модерних ідеологій та малоросійських доктрин XIX ст.

В статье рассматривается восприятие идеи автономизма в среде украинских революционеров, которое базировалось на мощном влиянии современных идеологий и малороссийских доктрин XIX ст.

The article deals with the perception of the idea of autonomy among Ukrainian revolutionaries that were based on the powerful influence of modern ideologies and doctrines nineteenth century.

Українська революція 1917–1921 рр. була періодом реалізації багатьох державотворчих проєктів, які засновувалися на ідеологічних концепціях визвольного руху «довгого XIX ст.». Саме вони детермінували розвиток різноманітних радикальних політичних ідей в суспільстві. Історія автономізму паралельна історії «неісторичних» націй, вона завжди пов'язана із спробами утвердження державності через найбільш лояльні та легітимні шляхи. Особливість українського автономізму періоду Української революції 1917–1921 рр. лежить у площині цивілізаційного вибору, адже ідеологічно вона була продуктом еkleктики західних політичних доктрин, а соціокультурно — відтворювала специфіку розвитку «Другого світу», що лежав для Заходу «поза межами можливого» і мав відмінні цивілізаційні підстави.

Для дослідників тема ідеології має особливе значення, адже дозволяє визначити стратегію описання подій революції. Сьогодні явища Української революції формують цілий ареал міфів національної ідеології для різних політичних сил як правого, так і лівого спрямування, тим самим легітимізуючи панівний владний дискурс. Міфологеми про революцію в 90-х рр. XX ст. розвивалися в наративах істориків під впливом «націоналізації» історичного мислення й пошуку адекватної ідеології

державного будівництва. В цьому контексті ретроспектива ідеї автономізму має актуальне концептуальне значення, адже дозволить відтворити механізм конструювання багатьох міфів про Українську революцію, особливо щодо однозначних інтерпретацій ідеї самостійності та соборності українських земель.

Метою цієї статті є реконструкція поняття «автономія» в суспільному сприйнятті, аналіз автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби Української Центральної Ради. Така постановка спонукає до виділення наступних завдань: відтворення ідеї автономізму як однієї з парадигм державності, з'ясування генеалогії автономізму в західному та українському контекстах, висвітлення впливу соціалістичної ідеології на «політизацію» автономізму, розкриття особливостей артикулювання гасла автономії в середовищі українських революціонерів.

Історіографія теми автономізму періоду Української Центральної Ради відтворена у багатьох узагальнюючих працях з історії Української революції¹, так і спеціальних студій присвячених питанням політичної історії Центральної Ради². Радянська історіографія розглядала автономізм Центральної Ради як «вияв буржуазно-демократичного націоналізму», пояснюючи, що прогресивний розвиток націй можливий лише після перемоги соціальної (тобто соціалістичної) революції, котра призведе до остаточного утвердження рівності серед усіх націй світу. Природно, що еміграційна та діаспорна історіографії інтерпретували автономізм як певний етап чи крок до самостійності, що був пережитком імперського минулого та носив характер суто політичної тактики українських революціонерів.

Для сучасного історіографічного дискурсу цієї теми характерні різні моделі реконструкції, що залежать від сприйняття дослідниками аспектів історії Української революції на основі старого поділу на «уенерівців» та «гетьманців» або «соціалістів» і «націонал-державників». При цьому слід вказати на особливість, яка полягає у тому, що в сучасній історіографії тема автономізму глибоко пов'язана з подіям на постімперському просторі Росії та Наддніпрянщині. Крім того, ця проблема має науковий інтерес лише серед учених академічних інституцій та регіо-

нальних центрів Південно-Східної та Центральної України. Фактично киевоцентричність є головною ознакою історіографічного процесу, коли більшість студій методологічно залежать від імперативних висновків академічних дослідників³. Такий стан речей пояснюється переважанням колоніальних моделей історіописання у працях деяких дослідників Західної України, які конструюють міф про унікальний державотворчий досвід. Відомо, що історичний дискурс автономізму в Росії залежав і розвивався на основі соціально-політичної ситуації в Габсбурзькій імперії.

Генезис ідеї автономізму в роки Української революції позначений певним політичним парадоксом. Будучи головним гаслом визвольного руху та українських революціонерів доби Центральної Ради, вона фактично суперечила націотворенню, що було зумовлено розвитком капіталістичної цивілізації з одного боку, а політичний чинник виявлявся у неповній завершеності ідеології революційного часу, що, можливо, бере початок від західного уявлення про Україну як частини простору «неісторичних» націй. З іншого, — сприйняття суспільством автономного статусу залежало від пануючих ідейних гасел та соціальних стереотипів, що продукувалися українськими революціонерами.

Враховуючи могутній вплив західної філософської та політичної думки на становлення українського варіанта «національного проекту», треба виділити суперечність, котра полягала в легкому сприйнятті соціумом марксизму, особливо на теренах Східної Європи. Цей процес пояснюється політичною риторикою марксистських сил в основі якого лежав соціальний радикалізм та екстремізм. Усі ідеї в східноєвропейському контексті були спрямовані на руйнування основ традиційного суспільства і мали деструктивний характер.

Поява ідеї автономії в політичному середовищі українських партій та організацій зумовлювалася модернізаційними процесами в імперії Романових, першою російською революцією 1905 р., реформами Петра Столипіна, розгортанням Першої світової війни. Власне ці чинники вплинули на тональ-

ність та зміст формулювань в середовищі української інтелігенції, що згодом лягли в основу національного проекту, сприяючи його політизації. Якщо визначити логіку конструювання ідеї автономії українським визвольним рухом на початку ХХ ст., то вона базувалася на колоніальних підходах, ідеї децентралізації та перебудови імперії, а також міфологемі про Росію як «тюрму народів»⁴. У цьому сенсі вагому концептуальну роль відіграв Михайло Грушевський, запропонувавши свій конституційний проект федералізації та виступивши в полеміку з представниками російського ліберального руху з проблеми майбутнього імперії⁵.

Українська революція 1917–1921 рр. — це не тільки політичне явище чи соціальний катаклізм, а ціла система стабільних суспільних відносин. Тому треба говорити про революцію як про систему відносин в площині різких суспільних трансформацій, що може дозволити поглянути на її перебіг через соціальну реакцію різних класів і груп. Погляд на революцію як феномен спрощує та політизує дослідницьку стратегію. Методологічний пошук релевантного контексту дозволить визначити її контури в просторі Російської революції. Думається, що погляд на Східну Європу, як окрему цивілізаційну та геополітичну територію, де поєдналися західні та візантійські традиції політичної культури має продуктивний характер.

Очевидно, що сьогодні слід обережно переглянути більшість міфів та історіографічних уявлень щодо історії Української революції. Закономірно, що такі явища, як революції, приречені народжуватися й функціонувати в історичній пам'яті сучасників та дослідників — як індивідуальної, так і колективної, — у вигляді міфів. Як і в давнину, міфи новітньої історії узагальнюють й пояснюють події минулих часів з практичної точки зору, вони лежать в основі академічної науки, яка має пріоритетний «голос» щодо висвітлення будь-якої проблеми⁶. Ці міфи можуть бути оформлені у вигляді наукової концепції, мати ряд ознак, але наукоподібність міфу не змінює його сутності⁷. Сучасний історіографічний дискурс в Україні став вдалим полем інтерпретації старих уявлень і стереотипів з нових

методологічних позицій, формуючи якісно нові підходи і міфи про революцію.

Аналізуючи формування ідеології Центральної Ради та світогляду її лідерів, виділяється наявність двох принципових позицій:

- це відданість соціалістичним ідеям, що переконували у важливості народоправства та демократії на протигагу імперії та централізму.

- вимога національно-територіальної автономії українських земель у складі Російської демократичної федеративної республіки⁸.

Далі всі аргументи політичної боротьби та положення ідеології засновувалися на цих позиціях, формуючи колоніальний та етнічний зміст національних уявлень тогочасних діячів. Дійсна природа революції істотно різниться від романтичних уявлень її апологетів⁹. Останні є продуктом суспільних обставин та соціалізації в умовах імперії, коли характерною стала колосальна деформація соціальної свідомості населення. Тому мистецтво політики вимагало від українських революціонерів вміння не лише відповідати викликам, а знаходити адекватні моделі розвитку суспільства. Цей теоретичний пасаж спрямований виявити закономірності поступової трансформації ідеї автономізму в інші якості та ідеологічні концепти. Для діячів Центральної Ради сприйняття ідеології було пов'язано із романтичними уявленнями щодо постімперської дійсності Росії, першочергово вони очікували отримати санкцію від сил російської «революційної демократії»¹⁰. Власне ця ідейна пов'язаність визначала всю внутрішню і зовнішню політику Центральної Ради. При цьому треба визнати певну політичну безпорадність представників українського визвольного руху перед реаліями революційного часу. Приклад процесу появи II Універсалу та прийняття «Інструкції» Генеральному секретаріатові є тому яскравим свідченням.

У розумінні автономістської ідеї в період Центральної Ради виділяється три основні складові — це ідея національно-територіальної автономії, гасло національно-культурної та

національно-персональної автономії. Характерно, що усі вони базувалися на вимозі децентралізації територіального устрою та подоланні бюрократизації управління. Перша ідея була орієнтованою на внутрішній контекст розвитку колишньої імперії. Друга і третя стосувалися адміністративно-територіального устрою без врахування суверенної і легітимної влади, яка у повній мірі залежить від центру периферії. Однак якщо ідея національно-культурної автономії мала характерне політичне забарвлення, то друга — у більшій мірі була утворенням, де передбачався захист економічних інтересів нацменшини та її народної культури. Фактично, ці ідеї по чергово сприймалися українськими діячами як можливі варіанти організації автономії України, але найбільшої ваги досягла саме вимога національно-територіальної автономії, яка передбачала конкретне виділення з імперського простору етнічних українських земель, вказуючи на тяглість історичного процесу. Саме «етнографічний детермінізм» (поняття американського історика Р. Шпорлюка) дозволив окреслити внутрішні та зовнішні межі компетенції власної та імперської влади, надаючи автономії широких суверенних прав. При цьому слід підкреслити, що в українському політичному дискурсі поряд з ідеєю національно-територіальної автономії по відношенню до українців використовувалося поняття національно-культурної автономії. Такий ракурс помітний в працях старшого покоління українських революціонерів (М. Грушевського, П. Стебницького), що є свідченням домінування багатьох стереотипів щодо перебудови Росії.

Розвиток автономістської ідеї не можливо зрозуміти без врахування чинника загальноросійської влади від якої більшість українських діячів очікували визнання свого статусу та санкцію на політичну діяльність. Тимчасовий уряд однозначно не сприймав вимогу автономії українських земель, вважаючи, що Центральна Рада є нелегітимною владою, адже не обрана всенародним голосуванням¹¹. Закономірно, що вирішення проблеми визнання Центральної Ради і утвердження автономії пов'язувалося зі скликанням Установчих зборів, де мало бути точно визначений зміст цього поняття. За таких умов усі спроби ліде-

рів Центральної Ради добитися автономії від Тимчасового уряду натикалося на тінь Установчих зборів, які визнавалися найбільш компетентними у питанні переустрою колишньої імперії¹². На противагу цій вимозі було запропоновано реалізувати «право культурного самоопределения» і «не наносить смертельного удара всему государству и самим себе»¹³. Позицію Тимчасового уряду щодо «українського питання» вважав суперечливою один з лідерів російських соціал-демократів Георгій Плеханов, який писав, що не зрозуміло «отчего просьба украинцев отклонена была им с той бюрократической сухостью»¹⁴.

Однозначно, що політичні сили «російської демократії», що діяли в Києві та малоросійських губерніях не сприймали ідею автономії України. Кожна загальноросійська партія висувала свої резони, що не дозволяли розглядати можливість утвердження автономного статусу України: це і стан війни, і необхідність рішення Установчих зборів, і побоювання замінити національних проблем класових¹⁵. Рада Київського університету св. Володимира у записці до Тимчасового уряду зазначала, що створення Центральної Ради і Генерального секретаріату, війська та поширення української мови свідчать про реальний факт автономії «Малоросії» вже у липні 1917 р.¹⁶ А після переговорів з представниками Тимчасового уряду в червні 1917 р. київський адвокат Олексій Гольденвейзер з песимізмом згадував, що «тяжелое впечатление, которое произвело на меня то, с какой легкостью и быстротой «отвалили» Украине десяток губерний»¹⁷.

Бачення щодо автономістської ідеї в середовищі нацменшин у своїх спогадах наводить згаданий член Малої Ради від Єврейської народної партії О. Гольденвейзер. Він аналізував проблему національно-персональної автономії, котра «заимствования с книги австрийского социалиста Шпрингера (Реннера) о национальной проблеме»¹⁸. Суть такої автономії полягала в тому, що члени окремих національностей, що живуть в конкретній державі, об'єднуються в самоуправлінські національні союзи на основі не територіального, а персонального принципу¹⁹. Однак така автономія можлива тільки у федеративній державі. Гасло національно-персональної автономії перетво-

рилося в захисну позицію проти агресивної національної політики більшості. У цьому випадку Гольденвейзер послуговується висновками теоретика австромарксизму Карла Реннера щодо національної проблеми, яка була результатом боротьби національностей в Австрії.

Більшість тогочасних представників нацменшин (поляки, євреї) не визнавали національні права українців у Києві та на території малоросійських губерній. Це проявилось у ставленні до можливих кордонів автономії та влади Центральної Ради, які піддавалися сумніву. Гольденвейзер розцінював українську автономію досить негативно, визначаючи, що всі «играют в какую-то глупую оппозицию Временному Правительству»²⁰. Треба зазначити, що позиція більшості неукраїнських партій з проблеми автономії та федерації не мала значного впливу на визначення політичних цілей українського руху.

Інші уявлення були характерні для українського національного середовища. Голова Української національної ради у Петрограді Петро Стебницький розглядав питання української автономії у зв'язку із перебудовою Росії «на новых началах», вважаючи, що «это целое не сохранит своего единства без предоставления автономности своим составным частям, объединенным идеей национального самоопределения»²¹. У основі його сприйняття ідеї автономізму лежала теза, що розвиток національної держави неможливий у централістичних і унітарних країнах, як багатотетнічна Росія²². Стебницький переконував, що «будущий вопрос о провинциальных автономиях и, в частности, об автономии Украины требует положительного разрешения в настоящее время»²³. Думка про те, що «Російська революція наочно перетворювалась із політичної в соціальну, — і то самого крайнього напрямку» лежала в основі скептицизму Стебницького щодо можливості перебудови колишньої імперії на демократичних та федеративних засадах²⁴.

Цікаво, що у текстах Стебницького поняття національно-культурної та національно-територіальної автономій тотожні. Відсутність рефлексії над смислом цих дефініцій очевидно пов'язана з політичними цілями та публіцистичним характером

його праць, в яких саме слово «автономія» мало вирішальне значення. Вже згодом, аналізуючи події 1917 — початку 1918 рр. на підросійській Україні, Стебницький писав, що «без признання прав української національної культури і української державности, принаймні в формах широкої національно-краєвої автономії, ніяка влада не зможе встановити ні доброго ладу на території України»²⁵.

На протипагу позиції Тимчасового уряду, український рух продовжував активну діяльність спрямовану на здобуття національної територіальної автономії. Одну з вирішальних ролей у цьому відігравав голова Центральної Ради М. Грушевський. Його уявлення про автономію були тактичними кроками для прикриття реальних завдань українського руху — це регіональний статус української мови та досягнення самостійності. На думку Грушевського, автономія (в його перекладі з грецької — «самозаконність») означає «право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю». Далі вчений констатував, що таке самоуправління й можна назвати широкою політичною автономією «в справжнім значінню сього слова»²⁶. У статті «Повороту нема» він висловився за національно-територіальну автономію, як об'єднання всіх етнічних українських земель; це «середня між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і домагання повної політичної незалежності»²⁷.

Грушевський на засіданнях політичних організацій у Києві заявляв, що «мыслить, что автономия может осуществиться только силами господствующей (в статистическом отношении) национальности — это тоже из области благоглупостей». У цьому випадку Грушевський пробував синтезувати етнічну концепцію нації з автономією як громадянською і територіальною організацією влади. У підсумку, голова Центральної Ради пов'язував здобуття автономії у процесі створення Російської федерації і досить примарно уявляв її формування «без участі найбільшого її членів, Великої Росії»²⁸. Наслідуючи Грушевського, з аналогічних позицій виходили більшість українських революціонерів, які поняття «самостійності» розуміли формою

етнічного націоналізму та держави, збудованої як спільноти одного етносу.

Усі уявлення про автономію у документах ЦР та спогадах сучасників були «річчю в собі», істотно відрізняючись від дійсності. Розвиток політичної ідеології залежить від стану суспільства, його внутрішньої стратифікації та рівня соціальної мобілізації²⁹. Ідея автономізму не була винятком, ставши у 1917 р. не лише головним галом визвольної боротьби, а й певним індикатором ефективності діяльності Центральної Ради. Для більшості тогочасних діячів поняття «автономія» асоціативно інтерпретувалося з демократією і республіканським устроєм. Цей аспект виражався у вагомому інтелектуальному впливові західної політичної думки на процес вироблення ідейних засад.

У тодішній літературі та пресі поняття «автономія» отримувало різне смислове наповнення, яке залежало від ідеологічної рефлексії авторів. При цьому слід вказати на те, що для більшості загальне тлумачення цього терміна збігалось зі прийнятими у тогочасній правовій думці положеннями. У юридичному плані це поняття характеризує становище незалежних прав певних станів, корпорацій, а також широку область самоуправління³⁰.

Ідея автономізму була головним гаслом у 1917 р., навколо якої консолідувалися всі революційні сили. Виділяється кілька рівнів розуміння автономістської ідеї в середовищі українського руху. При цьому слід підкреслити генетичну її пов'язаність з соціалістичною ідеологією та лівими ідеями³¹. Концептуально ідея автономії суперечила правій політичній доктрині, яка формувалася в умовах колоніальних та асиміляційних уявлень «неісторичної» нації. Тобто для тогочасних правих єдиним шляхом вирішення «українського питання» в імперіях Романових і Габсбургів була незалежність. Українські інтелектуали з Наддніпрянщини постійно зверталися до європейського досвіду федералізму й аналізували автономний статус «Королівства Галіції та Людомерії» у складі Австро-Угорщини, ставлячи його у приклад реалізації права на самовизначення. При цьому історичний досвід такого статусу переконував їх у неможливості повноцінного розвитку нації в ситуації політичної залежності

від іншої нації чи династії. Фактично праві ідеї свідчили про прямий зв'язок між владою, державою і нацією, які формували єдиний дискурс, що в умовах ХІХ ст. прибирав форму «етнографічного детермінізму». Саме це явище отримало свою специфіку на сході Європи, що полягала в ідеї будівництва «держави-нації».

Член ЦР і УСДРП Микола Порш виводив ідеологію визвольного руху, засновуючи свій погляд на визнанні «національної неволі» українських земель у складі Російської імперії. Для нього «національна неволя» настає коли відсутня «рівність проміж ріжними народами (націями) одної держави, коли один народ (властиво його капіталісти) панує в державі та гнітить інші»³². Його розуміння автономії було соціалістичним потрактуванням права націй на самовизначення для «неісторичних» народів Східної Європи: «...Лад, коли якийсь край чи народ в державі має право самостійно влаштовувати своє життя по своїх місцевих законах називається автономією»³³. З аналогічних позицій розглядав автономію правник і член ЦР Михайло Ткаченко. Аналізуючи економічний розвиток Наддніпрящини, він прийшов до висновку, що саме внутрішня колоніальна експансія в Російській імперії призвела до розвитку національного руху. При цьому він переконував у важливості інтернаціоналізації боротьби, де провідне місце мав зайняти пролетаріат. Ткаченко пише, що «в цілому розумінне автономії пролетаріату може значно відміняється від розуміння буржуазії. Пролетаріатові важна як найдемократичніша автономія з найповнішими політичними правами»³⁴. Далі юрист конструює міф про українську буржуазію, намагаючись обґрунтувати прогресивну і вирішальну роль робітництва у революції 1917 р. Відсутність концептуалізації та маса міфів характеризують дискурс Ткаченка. Для нього українська автономія можлива у федеративній Росії при гегемонії пролетаріату і нацменшині росіян³⁵. Очевидно, що такі спрощення зумовлені догматичним сприйняттям поняття автономії й федералізму, а також вірою у перемогу соціалістичної революції.

Заступник голови Центральної Ради Дмитро Антонович також уявляв автономію лише в категоріях соціалістичної ідеології, своєрідною формою/етапом організації життя пролетаріату на певній етнічній території: «Для нас автономія України є кінцевою, необхідною, щоб утворити українському пролетариятові кращу позицію для боротьби з буржуазією»³⁶. І якщо «автономія України стане фактом нашого життя, Центральної ради більше немає»³⁷, тим самим Антонович дуже скептично оцінював політичну місію ЦР в революції. Тому виникає питання, з якою організацією він пов'язував здобуття незалежності? Очевидно, що розвиток українського руху для нього не був кінцевою метою. Згодом у статті до 20-річчя Української революції «Довкола засновин Центральної Ради» Антонович досить критично оцінив автономістський курс Центральної Ради, вказавши, що «здається правильніше і доцільніше булоб замість компромісу і псевдопарляменту, з перших днів революції виступити безкомпромисовими прихильниками відокремлення від Росії повної державної самостійности»³⁸.

Для Сергія Єфремова характерний національний, а не соціалістичний, дискурс у розумінні автономії. Він вважав, що ця ідея є спільною політичною вимогою для «инородцев» — латишів, естонців, литвинів, білорусів, грузинів³⁹. Єфремов висунення цієї вимоги пов'язував з наявністю власної території для одного етносу. Власне ця особливість мала б політизувати ідею автономії в площині національного статусу за прикладом визвольного руху в Ірландії, де боротьба за «гомруль» (від Home Rule — самоуправління) нагадує українську війну за автономію⁴⁰.

Аналогії про визвольний рух свідчили про намагання легітимізувати політичні завдання Центральної Ради перед загальноросійською владою. Власне дихотомії «Україна-Росія» та «Ірландія-Англія» з'явилися в результаті домінування західних уявлень в середовищі визвольного руху, а також як намагання включити боротьбу українського народу в широкий історичний контекст розвитку Європи на початку ХХ ст. Поза сумнівом, що майже всі українські революціонери були епігонами в контексті ідеології, адже тільки ідея соборності мала суто українське

(очевидно, аналогія з православним поняттям) коріння. При цьому західні ідеї та модерні ідеології на теренах Східної Європи зазнавали певних мутацій, які полягали в доведенні до догматизму будь-якої ідеї чи положення. Однак саме традиції візантійської політичної культури впливали на світогляд більшості тогочасних діячів у напрямі трансформації доктрини народного суверенітету в умовах постімперського простору. Це виразилося в обґрунтуванні та висуненні вимоги національно-територіальної автономії, яка розумілася частиною більшого утворення — від федерації до конфедерації. Ідеалізм світогляду виражався у глибокій вірі у можливість створення демократичного союзу держав на етнічній основі. Власне у цій рисі політичного світогляду революціонерів виявилася тогочасна хиба, що суперечила їхньому епігонському розумінню західних ідей, а саме — нація була для них етнічною категорією. Тобто проголошення демократичних гасел натикалося на етнічну концепцію націю, для розвитку якої характерні авторитарні та тоталітарні чинники суспільної консолідації (Макс Вебер). Українські революціонери мислили категоріями, що слабо підпадають під загальні критерії, вироблені західною філософією. Вони були типовими діячами для постімперського простору, який означають як «пограниччя» (Ф. Дж. Тернер), «культурне і цивілізаційне прикордоння» (С. Плохій), «розірвана країна» (англ. — *torn country*, С. Гантінгтон).

Природно, що відповідні політичні уявлення Єфремова визначили його оцінку рішень селянських з'їзтів, що проходили у регіонах підросійської України. Він був переконаний, що ідеї федерації та автономії стали масово охоплювати селянство, як виразника традиційної політичної культури: «А останніми часами гасло автономно-федеративного ладу перекинулося і в широкі маси на Україні й захопало їх з чисто стихійною силою»⁴¹. При цьому Єфремов інтуїтивно пояснює нові тенденції політичного життя України в загальноросійському контексті. Він переконаний, що реалізація автономного статусу відбудеться тільки після перебудови колишньої імперії на федеративних засадах⁴².

Член ЦР Панас Феденко у своїй статті «Од централізму до федерації» звертається до вже до класичного прикладу ірланд-

ського визвольного руху проти англійців⁴³. Його розуміння автономії засновувалося на домінуючих в українському визвольному русі уявленнях й аргументах щодо перебудови колишньої імперії. Він стверджував, що «сепаратизм — рідний брат централізму»⁴⁴, тому вони приречені на зникнення у Росії. Їх місце займає федеральна (союзна) держава, бо «федералізм єсть дальший розвиток принципу незалежності народів, а не його приниженням»⁴⁵. Автономія України розумілася ним як форма реалізації національних і крайових прав у федеративній Росії, що є вислідом історичного шляху українського народу.

Очікуваний погляд на автономію мав Дмитро Дорошенко, який ніколи до і після цього не писав про федералістську ідею. Його текст має низку показових прикладів, які ілюструють трансформації світогляду українських революціонерів у 1917 р. Для Дорошенка автономія асоціативно пов'язана із демократією, тому апіорі не може бути такого державного статусу в централизованій імперії. Його погляд відбивав власне українську інтерпретацію автономії, яка формувалася на основі колоніальних уявлень. Цікаво, що у теоретичному плані автономія розумілася ним як «порядок державного правління, коли певна країна в своєму внутрішньому житті управляється місцевими виборними людьми»⁴⁶. Тобто він вільно ототожнює форму правління та форму державного устрою, що пов'язано із відсутністю розуміння досягнення механізму легітимізації. Фактично Дорошенко перетворює юридичний зміст поняття «автономія» у гасло політичної боротьби. Далі його думки вражають спробами надати автономії законодавчих функцій, що є юридичним нонсенсом, навіть у категоріях початку ХХ ст., про що він не міг не знати: «Зібрання тих виборних людей, уповажених довір'ям громади, обмірковує всі місцеві справи, задовольняє всі потреби місцевої людності і робить обовязкові постанови, які мають силу закону тільки для народу тої країни»⁴⁷. Можна стверджувати, що тим самим Дорошенко наповнював автономний статус усіма правами і компетенціями, характерними для самостійної держави.

Зразком автономного устрою для Дорошенка була «Австрія, де цілий ряд країв, от як Галичина або Чехія, мають

більш-менш широко в своїх внутрішніх справах порядкуються сеймом»⁴⁸. Ідеалістичний пасаж у бік Габсбурзької імперії був заснований на міфологемі про «добру матінку Австрію», дуже популярну в середовищі тогочасної української інтелігенції⁴⁹. На протиставлені імперії Габсбургів і Романових українські революціонери та інтелектуали початку ХХ ст. вибудовували більшість ідеологічних позицій. Зрозуміло, що для наддніпрянців головну роль «Чужого» відіграла саме Росія. У підсумку такі уявлення вплинули на розвиток ідеї самостійності соборної України в умовах Української революції 1917–1921 рр.

У тексті Дорошенка помітна конотація поняття «федерація» на «конфедерацію». Цей нюанс характерний для більшості праць українських діячів, які прямо чи опосередковано торкалися питання федералізації Росії чи федералізму як практики державного будівництва. Очевидно, що він був пов'язаний зі спробами підважити існування імперії, як уявного ворога українського руху, інтерпретованого «царатом» або «самодержавством». Чому виник такий дискурс в українському середовищі? Одразу варто підкреслити, що він не був оригінальним, а радше мав епігонський характер. Доба капіталізму та модерних націй актуалізувала серед «неісторичних» народів право національного самовизначення, в таких умовах подальше існування імперій у Східній Європі залежало від розвитку політичної культури багатоетнічного суспільства. Тоді ж на перший план висувається вимога утвердження парламентської форми правління. Загальногромадянські ідеали поступалися етнічному централізму націй. Тому логіка викладу Дорошенка вписувалася у пануючі тоді уявлення про розвиток демократичних ідей. Його модель федерації нагадує конфедерацію: «Спілка автономних країв складає з себе федерацію такими федеративними спілками являється: Сполучені Північні штати в Америці, Швейцарія і Німеччина. Штати в Америці, кантони в Швейцарії — це зовсім окремі, самостійні держави, які об'єднуються в один союз з спільним парламентом»⁵⁰.

Сприйняття галицькими діячами вимоги автономії та їх оцінка революційних подій на Наддніпрянщині у 1917 — на по-

чатку 1918 рр. ґрунтувалася на уявленнях про колоніальний статус українських земель у складі Росії. Галичани різко критичували діячів Центральної Ради, вважаючи ідею автономії колоніальним абсурдом. З цього приводу Василь Кучабський писав, що «Центральна Рада, організація основана київськими українцями... не доросла була до ніяких самостійних національних завдань. Під цим розуміли вони, що це річ Петрограду будувати «нову Росію» та в ній і Україну, а їхня річ «тільки слідкувати, чи в тому ділі Петроград не кривдить України»⁵¹. Хоча учасник революції на Наддніпрянщині, а згодом відомий галицький діяч Іван Кедрин резюмував, що від поразки визвольних змагань на підросійській Україні з'явилися «тенденції галицького політичного й духовного сепаратизму й партикуляризму»⁵².

Визначний російський соціолог і сучасник революції Пітирим Сорокін стверджував, що революція означає зміну в поведінці людей, їх психології, ідеології віруваннях і цінностях⁵³. Зміни соціальної свідомості населення, що охопили Наддніпрянщину свідчили про значну політичну активність лівих сил. Тому розуміння автономного статусу переважно асоціювалося з владою та особами, які несли від її імені відповідальність за стан справ у суспільстві. Природно, що селянство усвідомлювало значення автономії для українських земель через силу пропаганди, яка носила переважно поверховий та емоційний характер. Тоді як студентство сприймало нові політичні ідеї за інерцією розвитку суспільного життя. Однак ідея автономії не мала вирішального значення для більшості суспільства.

Тому проблема автономії одразу досягла рівня політичної дискусії лише в середовищі як українських і усеросійських революційних сил. Це мало відображення у програмах різних партій, здебільшого лівого спрямування. Для українського студентства, яке активно висловлювало свою позицію через ліві ідеологічні принципи, ідея автономізму та федеративно-демократичного устрою Росії була мінімумом, «який забезпечить Україні повну рівноправність з іншими народами й принесе їй повну культурну й економічну незалежність»⁵⁴.

Більшість селянських з'їздів, що відбувалися на українських землях, поряд з соціальними питаннями приймали рішення щодо автономії та федерації в російському контексті. Однак селяни слабо усвідомлювали нюанси функціонування автономії, як означеного державного статусу в складі демократичної Росії⁵⁵. Загалом автономія трактувалася як право кожного народу, який розумівся тільки на етнічній основі, на самостійне вирішення «визнаючи, що кожна нація має право на самовизначення і повинна бути автономною при рішенню всіх справ в межах їх національно-територіальних границь, крім питань державного значіння»⁵⁶. Фактично селянство українськомовних губерній колишньої імперії Романових у повній мірі сприймало ідею автономію в федеративній республіці, якою мала стати Росія. Тим більше, ставлячи такий державний статус у залежність від рішення «Російських Установчих Зборів»⁵⁷. А для прикладу на перших селянських з'їздах Херсонської (3—4 квітня 1917 р.) та Чернігівської (7—9 квітня 1917 р.) губерній окремих резолюцій щодо автономію України не було прийнято⁵⁸, що пов'язано із домінуванням великоруських есерів та імперською (усеросійською) ідентичністю селян.

* * *

Отже, ідея автономізму сприймалася більшістю представників українського руху в своєму класичному визначенні, що базувалося на загальних правових принципах, поширених в європейській та російській юридичній думці XIX — початку XX ст. Однак особливість потрактування автономістської ідеї залежала від впливу на неї різних модерних ідеологій. Власне тому сутність та кінцевий результат розвитку автономізму українськими революціонерами уявлялися різними. А відсутність будь-якої рефлексії над національною та етнічною специфікою популярних правових доктрин, особливо з врахуванням постімперського контексту, призводила до догматизму.

Ідея автономізму в добу Центральної Ради залишалася не тільки платформою українського руху, а здобула певну підтримку в суспільстві, отримавши різні оцінки на губернських селянських з'їздах. Очевидно, що ця підтримка стимулювалася

копіюванням рішень самої Центральної Ради та інших українських політичних партій, де включно до прийняття 4 Універсалу прописувалася вимога надання Україні національно-територіальної автономії. Власне, надії ЦР та її лідерів на легітимізацію свого статусу в кордонах колишніх малоросійських губерній від Тимчасового уряду свідчить про зародження української національної ідентичності в розумінні «уявленої спільноти», а не її утвердження. Діячі та сучасники ЦР виявилися типовими євроцентристами щодо відносин на рівні влади і суспільства, визначення ідеологічних пріоритетів та гасел політичної боротьби.

Ідея автономії України була для суспільства пов'язаною з національним визволенням та здобуттям певних привілеїв матеріального або економічного характеру. Крім того, вона не носила прогресивний характер, адже реально мало, що змінювала в соціальному становищі селянства та інших класів.

Ідея автономізму залишалася ідеологічною позицією і вимогою лівих сил, які проголошували боротьбу з централізмом. Тобто революція в уявленнях тогочасних діячів була шляхом подолання централізму та розвитку демократії. Така особливість свідчить про значний вплив західних ідей на формування політичних ідеологій в умовах періоду Центральної Ради. Ідея автономії механічно та інерційно сприймалася більшістю сучасників тих подій без глибокого осмислення щодо її релевантності до реалій постімперської дійсності. В таких обставинах формувалися умови поступової трансформації автономістської ідеї, що полягала у визнанні глибокої революційної кризи в Росії, створюючи ґрунт для нових національних рухів. У цьому вимірі прихильники автономії ставали залежними від суспільно-політичних процесів в Петрограді, що у їхніх уявленнях залишався легітимною владою для територій колишньої імперії.

¹ Нариси історії Української революції 1917–1921 рр.: у двох книгах / Відп. ред. *В.Ф. Верстюк*. — Кн. 1. — К., 2011. — С. 87–250;

Україна політична історія XX — початок XXI ст. / Ред. кол.: *В.А. Смолій, Ю.А. Левенець* (співголови) та ін. — К., 2008. — С. 225–312.

² *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. Навч. пос. — К., 1997. — 344 с.; *В.Ф. Солдатенко, О.М. Любовець* Революційні альтернативи 1917 року й Україна. - К., 2010. - 317 с.; *Солдатенко В.Ф.* Українська революція: концепція та історіографія. — Ч. 1. — К., 1997. — 416 с. та ін.

³ Про киевоцентричність явища Української революції 1917 — 1921 рр. писав Владислав Верстюк, див.: *В. Верстюк* Український національно-визвольний рух і російська революційна демократія, 1917 р. // *В. Верстюк, В. Горобець, О. Толочко*, Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х т. Т. 1.: Українські проекти в Російській імперії. — К., 2004. — С. 414.; *Королєв Г.* Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии // *Ab Imperio*. — № 4. — 2011. — С. 359.

⁴ Див: *Грушевський М.* Освобождение России и украинский вопрос. — СПб., 1907. — 301 с.

⁵ *Приймак Т.* Конституційний проект М. Грушевського 1905 року // *Укр. іст. журн.* — 1991. — № 1. — С. 127–136.

⁶ Див.: *Мальшева С. Ю.* Миф о революции 1917 года: первый советский государственный проект // *Ab Imperio*. — 2001. — № 1–2. — С. 285–303.

⁷ Там же.

⁸ Україна політична історія XX — початок XXI ст. / Ред. кол.: *В.А. Смолій, Ю.А. Левенець* (співголови) та ін. — С. 233.

⁹ *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. — Москва, 1992. — С. 270.

¹⁰ *Верстюк В.* Російська революційна демократія: рефлексія на український національний руху у 1917 р. // *Укр. історик.* — № 1–5 (156–160). — 2003. — С. 239–266.

¹¹ Революция и национальный вопрос. Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке / Под ред. С.М. Диманштейна. — Т. 3: 1917, февраль — октябрь. — Москва, 1930. — С. 59.

¹² Там само. — С. 60.

¹³ Там само. — С. 62.

¹⁴ Там само. — С. 92.

¹⁵ *Верстюк В.* Російська революційна демократія: рефлексія на український національний рух у 1917 р. — С. 245.

¹⁶ Революция и национальный вопрос... — С. 176.

¹⁷ *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний // Архив русской революции: в 22 т. — Т. 6. — С. 199.

¹⁸ Там же. — С. 180.

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же. — С. 193.

²¹ *Стебницький П.* О национально-территориальной автономии. Отрывок статьи // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі - ІР НБУ). — Ф. 244. — Од. зб. 24. — Арк. 1.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ *Стебницький П.* «Але тимчасовий російський уряд...» - стаття про створення української держави. (1918 р.) // ІР НБУ. — Ф. 244. — Од.зб. 1. — Арк. 2, 3–4.

²⁵ *Його ж.* «На роздоріжжі» (Про державність України). Після 1917 р.) // ІР НБУ. — Ф. 244. — Од. зб. 17. — Арк. 2.

²⁶ *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії і федерації? — К., 1917. — С. 1.

²⁷ *Його ж.* Повороту нема // *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991. - С. 98.

²⁸ Стаття М. Грушевського «Світова війна і революція» з часопису «Український голос», 10 вересня 1919 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 136

²⁹ Див.: *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов; Пер. с англ. — Москва, 1992. — С. 295 - 424.

³⁰ Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. — Т. 1 (1): А — Алтай. — СПб., 1890.

³¹ Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В.Ф. Солдатенко (кер.) та ін. — К., 2009. — С. 125.

³² *Порш М.* Автономія України і соціалдемократія. — К.: Друкарня Акц. Тов. «Петро Барській в Києві», 1917. — С. 1.

³³ Там само. — С. 20.

³⁴ Стаття М. Ткаченка «Волею та правом народу Українського» (Справа автономії України та федеративно-демократичної республіки і боротьби за се української соціальної демократії) // Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 року. — К., 2003. — С. 104.

³⁵ Там само. — С. 100–101.

³⁶ Стаття Д. Антоновича «Центральна Рада» // Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 року. — С. 106–107.

³⁷ Там само. — С. 107.

³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 56.

³⁹ *Єфремов С.* Народи Росії та державний централізм // Нова Рада. — 27 квітня — 1917 р.

⁴⁰ *Його ж.* Ірландська справа // Нова Рада. — 8 червня — 1917 р.

⁴¹ *Його ж.* Нова перемога федералізму // Нова Рада. — 31 мая. — 1917 р.

⁴² Там само.

⁴³ Стаття П. Феденка «Од централізму до федерації» // Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 року. — С. 90.

⁴⁴ Там само. — С. 94.

⁴⁵ Там само. — С. 95.

⁴⁶ *Дорошенко Д.* З історії автономії і федерації України. Стаття. 1917 р. // ІР НБУ. — Ф. 318. — Од. зб. 36. — Арк. 2.

⁴⁷ Там само. — Арк. 2.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Див.: Ан. Яринович [*Ніковський А.В.*] Галичина в ее прошлом и настоящем. Очерк истории национальной жизни русин в Австро-Венгрии. — Москва, 1915. — 68 с. // ІР НБУ. — Ф. 226. — Спр. 4.

⁵⁰ *Дорошенко Д.* З історії автономії і федерації України... — Арк. 2.

⁵¹ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 61.

⁵² Там само. — Арк. 54.

⁵³ *Сорокин П.А.* Указ. соч. — С. 269.

⁵⁴ Постанови конференції українського студентства про федеративно-демократичний устрій Росії та автономію України, 21.04.1917 р. // Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 року. — С. 235.

⁵⁵ *Скальський В.* Губернські селянські з'їзди // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — Вип. 4. — К., 2009. — С. 101–102.

⁵⁶ Постанови Катеринославського губернського селянського з'їзду, 13–15. 08. 1917 р. // Український національно-визвольний рух, березень — листопад 1917 року. — С. 651.

⁵⁷ Там само. — С. 652.

⁵⁸ *Скальський В.* Зазн. праця. — С. 102.